

Anyanyelvünk épségéért

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében XXXVIII.

Anyanyelvóráink 1918 után...

1919 után anyanyelvóráinkat is hol ilyen, hol olyan szelek fújása szerint kellett tartanunk, s generációk nőttek fel húgy, hogy ezt vagy azt az írókat nem volt szabad még csak meg sem említeni. Magam is. Magyartanári pályámra készülve, utólag kellett pótolnom mindazokat, amik szerves részei — lettek volna —, anyanyelvi és irodalomóráinknak, de sem az általános iskolában, sem a középiskolában, de még az egyetemen sem volt alkalmam/alkalmunk minden részletet megismerni, hogy aztán taníthassuk, átadhassuk diákjainknak. Szégyen, de már magyartanár voltam, amikor rájöttem, hogy Kölcsey Ferenc itt született Erdélyben. Azt tudtam, hogy Szódemeter a szülőfaluja, de hogy ez a helység azonos a Szilágyság Săuca falujával, azt nem tudtam. Vittem aztán diákjaimat irodalmi kirándulásokra! Kutattam neves íróink, költőink erdélyi, romániai szülőhelye után, így sikerült összeállítanom *Irodalmi bölcsőink Romániában* című munkámat, de csak húsz év múlva, 1997-ben sikerült kiadnom a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadójánál. Az egyetemi könyvtárban is külön dékáni engedéllyel tanulmányozhattam bizonyos könyveket, térképeket, folyóiratokat, hogy államvizsga dolgozatomat megírhassem, pedig az *Erdélyi Magyar Szó* című, Szabó Árpád szerkesztette, a kommunista mozgalomhoz közel álló hetilapról írtam.

Mit is taníthattak elődeink 1918 és 1945 után az általános iskolában, a középiskolában, az anyanyelvi, a magyar irodalomolvasási és a magyar irodalomtörténeti órákon?

A magyar avantgarde, az új idők még újabb dalaival *Kassák Lajos* (1887–1967) verseivel jelentkezett, s bár ez az új szemléletmód és az új poetikai eljárások szervesen beépültek a XX. századi magyar irodalmunkba, nem minden nemzedéknek oktathattuk, esetleg szemelgethettünk műveiből az éppen soron levő ideológiai megfontolások szerint. Pl. *A ló meghal, a madarak kirepülnek* (1921, 1924) című eposzi jellegű költeményt, amelyben epikus és lírai elemek különös egységet alkotnak, hol expresszionista, hol dadaista, hol már szürrealista, hol meg realista jelleggel.

Ady Endre a XIX. századi világgép megrendülését élte át a XX. század küszöbén, s *József Attila* (1905–1937) ezt az Ady tapasztalataival dúsított XX. századi világgépet rajzolta meg költészetében, amelyben a társadalom és az egyén

sorsa kiélezettebben vetődött fel. Nemcsak saját korának, hanem az utána következő korszakoknak, az egész XX. századnak az alapkérdéseit tudta költészetének fő mozgatójává tenni. Anyanyelvoktatásunk örök szégyene, hogy nem lehetett magyartanár, hogy az ifjúság nevelője legyen, bár dolgozott nevelőként, tanítóként Kiszomboron, Mezőhegyesen. Németül és franciául is jól beszélt, Párizsban próbálta folytatni itthon kettétört pályáját. Petőfi hangját próbálgatta a *Szeretném, ha vadalmafa lennék* (1916. 21.), de hamarosan a Nyugat költőinek hatása is megszólal a *Fiatal életek indulója* (1922) című versében. A *Kertész leszek* (1924) expresszionista, szabad képzettársítású verse után a *Tiszta szívvel* (1925) már nem csupán magánvallomás, a háború utáni nemzedék kilátástalan sorsa s az ellene tiltakozó anarchista szenvedélyű lázadás. Hiány leltára, s az adott társadalom teljes tagadása, hiszen a legelemibb biológiai lét veszélyeztettségét sikoltja: az éhezés valóban hangsúlyosan része a költő József Attila életének. Modern ballada is ez a vers, a magára maradt és a maga jussát perló fiatalemberről. (Ezért a verséért eltanácsolták a tanári pályától, de költővé avatták.) *Ignotus* gyönyörű szépnek nevezte ezt a verset, az újabb magyar líra jellegzetes eredményének tartotta (*Nyugat*, 1926. szeptember 15.). Következnek a *Ringató* (1928), a *Gyöngy* (1928), a *Bethlehemi királyok* (1929), a *Nyár* (1930), az *Anyám* (1931), a *Szocialisták* (1931), a *Lebukott* (1931), a *Holt vidék* (1932), amely látszólag hagyományos tájleíró vers, de a holt vidék egy léthelyzet szimbiolumává formálódik. Érdekes párhuzam, hogy a zenei elemi között a *Kidőlt a fa mandulástól*, illetve ennek műdal változata, a *Káka tövén költ a ruca* című változatot követ. Több hangra érvényes alliterációt találunk benne: szőlő — szilva — szalma — tanya — körülötte körbe fordul a táj — a tél körme... (Mohácsy-Vasy, 1996. 247.) A költői fordulat igazi kulcsverse, az első szintézis a *Külvárosi éj* (1932), amely új költői minőséget is hoz, komplex költői képpel, a víz és az érc, a vas motívum-párhuzamot egy hasonlatba építi: „Akár a hűlt érc, merevek / a csattogó vizek”. S a költő kívánsága: „...olvaszd ki bennem a vasat, / álló üllőt, mely nem hasad, / kalapácsot, mely cikkan pengve, / sikló pengét a győzelemre.” Általánosít *A város peremén* (1933) című versében. A város pereme a költő életének tipikus színtere, egyúttal a munkásosztály is itt él, amelynek ittléte törvényszerű, a költőé viszont a sorsközösség vállalásának jelképes kifejezője. „A történelmi materialista óda (Bókay Antal) a dolgozó nép történelmi útját, múltját, jelenét és jövőjét vizsgálta, a *Honnan jöttünk? Mik vagyunk? Mivé leszünk?* kérdésekre keresve a választ. Az osztály létrejöttének végső értelme az, hogy betöltse történelmi hivatását („új nép”, „helyt állunk az emberiségért”, „hű meghallói a törvényeknek”, „győzni fogó”). (Mohácsy-Vasy, 1996. 252.) A nagy szintézisversek sorába illik, az *Óda* (1933) is. A művet a beteljesülő szerelem, a harmonikus emberi kapcsolat verseként szoktuk olvasni, tanítani, de a kapcsolat csak a képzelet síkján válik valóságossá, a vers tárgya általában a szerelem, amely feloldja, megszünteti a magányt, amely a mindenség részévé avatja a szerelmezt, költői világvilágába illeszti a költő a szerelmezt. Filozófiai igényű költészetének egyik csúcsteljesítménye, többértelmű, sokoldalú rétegzett (marxista, egzisztencialista, Bergson filozófiai-hatású) verse az *Eszmélet* (1934). Mellette az egyéni és a társadalmi gondot egyszerre felmutató olyan közéleti verse, mint a *Levegőt* (1935). Már gyermekfejjel tudta, hogy más a valóság és más az ideális állapot („messze anyám” — „ezek idegenek”), s ezzel a helyzettel került szembe

a felnőtt, az érett fő is. A felnőtt világgá kiáltja, hogy „szívünk” és „elménk” egyaránt csak a „szabadság” rendjében létezhet emberhez méltó módon. Ez az új rend teszi majd lehetővé a személyiség gazdag kiteljesedését: „...jó szívvel oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” (*Mohácsi-Vasy*, 1996. 258., 271.) Az *Eszmélet* kései párja az eszmélés verse, *A Dunánál* (1936) is, amely az óda modern változata. A Duna, a magyarság és a közép-európai népek folyója, közös történelmünknek is tanúja, konkrétan és a víz-képzet elvontan is alkalmas az idő-élmény érzékletes megjelenítésére. A hármas tagolású, a három idősíknak a végső egységét megvalósító vers, a gondok feloldását, a kérdések megoldását, a létet irányító természeti és társadalmi törvények kimondását kapjuk: „A Dunának, mely múlt, jelen s jövő, / egymást ölelik hullámai. / A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

Irodalomolvasási óráinkon az *Anyám* (1931), a *Mama* (1934), az *Altató* (1935) és a *Születésnapomra* (1937) József Attila-versek is szerves részei anyanyelv-oktatási tanterveinknek, s egyik órán beleolvastunk a *Curriculum vitae* című önéletrésztébe, és részleteket olvastunk József Jolán *A város peremén* című regényéből. Az érettségire készülőknek ajánlom az *Ars poetica* (1937), a *Csak az olvassa...* (1937), a *Thomas Mann üdvözlése* (1937) és más költeményeket, s megpróbálom kibontani a három utolsó vers, a *Karóval jöttél*, a *Talán eltűnök hirtelen* és az *Íme, hát megeltem hazámat* (1937) nekünk is szóló üzenetét. Mindig kiemeltem, hogy József Attila a mai diákoknak is szólóan vallotta: „Mióta éltem, forgószélben / próbáltam állni helyemen”, valamint a *Születésnapomra*, azóta szállóigévé vált sorait: „Én egész népemem fogom / nem középiskolás fokon / taní / tani!”

Illyés Gyula (1902–1983) hat évtizedes költői pályáján a magyarság és az európaiság, a patriotizmus és az internacionalizmus szétválaszthatatlan egységbe olvadt. Nemzeti költőnké vált, hiszen egy egész nemzetet akart a műveivel önismeretre nevelni, *Béládi Miklós* szerint: „Író volt, de több lett annál: az ország egyik szellemi vezetője, aki már életében legendává, szimbólummá nőtt... Aligha lehet elvitatni, hogy sokat vagy talán a legtöbbet tette azért, hogy világosság legyen a szavakban, gondolatokban, fejekben...” Sokat foglalkoztatta a *határon túlra került magyarság helyzete, jogfosztottsága, jogkorlátozottsága*. Ám ezt a kérdést boncolgató írását nehezen tudta közölni, a *Szellem és erőszak* c. kötete 1978-tól egy évtizeden át hevert szigorúan őrzött raktáraiban, nehogy megsértjük „a szomszéd népek önérzetét” hamis és álérveléssel. Trianont és hatását csak Moháccsal összevethető tragédiának tartotta, de még nagyobbak azt a politikát, amely be akarta olvasztani a leszakított magyarságtömböket, és közben folytonosan bírálta a megmaradt országot is. Híressé vált meghatározása szerint „nemzeti, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért”. Herder és Ady jóslata beteljesülhet: „...ha a népe közösségétől az egyén nem kap olyan tudatot, hogy utódai számára védelmet is kap: olyan közösséget, melyért egyénenként is áldozatot hoz, aggodás nélkül: hittel a jövőben” (*Mohácsi-Vasy*, 1996. 230.). 1989 előtt esetleg a *Puszták népe* (1936) és a *Petőfi* (1936) c. munkáiról, esetleg a *Magyarok* c. naplójegyzeteiről (1938) beszélhettünk irodalomóráinkon. 1963 után, miután Illyés Gyula a párizsi L'Express hasábjain erdélyi nemzeti közösségünk védelmét kérte, „persona non grata” lett. Pedig igazi költői magatartását a

Miorița — *A báránka* című, román népballada gyönyörű fordításával is bizonyította. Csupán 1989 után oktathatjuk a *Bartók* (1955) című versét, amely gondolati lírájának csúcsteljesítménye, a *Koszorú* (1970) című, anyanyelvünkről szóló himnuszát, amelyben a költővé nevelő anyanyelv és az emberré nevelő édesanya képe játszik egybe egymással, no persze a Magyarországon is sokáig tiltott *Egy mondat a zsarnokságról* (1950-ben írta, 1956-ban jelent meg) című monumentális véleményét a totális zsarnokságról. A keresztény egyházi irodalmi műfaj, a litánia köntösébe öltöztetett vers az általános zsarnokságképét és annak XX. századi újdonságait sorolja sokszorosán összetett mondatban, amelynek alapgondolata a vers indítása: „Hol zsarnokság van. / ott zsarnokság van”. A litániák rendre az „Uram irgalmazz!” (*Kyrie eleison*) kifejezéssel kezdődtek és végződtek, s a zsarnokságról festett irgalmatlan kép is irgalom után kiált...

Anyanyelvű költészetünk, de a költészet vértanúja is volt *Radnóti Miklós* (1909–1944), aki a Nyugat harmadik generációjához tartozott, szavait idézzük tanítványainknak: „...szétszór a szél és — mégis a sziklaszál / ha nem ma, — holnap visszadalolja majd, / mit néki mondok és megértik / nagyranövő fiak és leányok” (*Nyugtalan órán*). A Szegedi Tudományegyetem magyar—francia szakán — *summa cum laude* minősítéssel — bölcsészdoktori diplomát szerzett. Hiába, mert tanári katedrát nem kapott, viszont többször is behívták munkaszolgálatra, először Erdélybe, majd Vácon és Budapesten gyárban kapott „munkát”. „Erőltetett menetben” járta végig a végzetes „meredek utat”, s hogy mi történt vele, arról a túlvilágról, a kihantolt sírból visszakerült megrendítő vallomásai, a *Töredék*, a feledhetetlen *Hetedik ecloga*, a *Levél a hitveshez* és a *Razglednicák* tudósítanak: „Tarkólövés. — Így végzed hát te is.” A *Töredék*ben maradéktalanul jellemezte saját korát: „Olykorban éltem én e földön, / amikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként ölt, nemcsak parancsra, / s míg balhitekben hitt s tajtékozott téveteg, / befönték életét vad kényszerképzetek.” Versei erről az embertelen, barbár korról, a kiszolgáltatott ember szenvedéseiről vallanak, s mégis azt próbáljuk diákjainkban elültetni, hogy versei az emberi tisztaságnak és méltoságnak, a sorson felülemelkedő emberi hősiességnak is művészi dokumentumai.

Weöres Sándor (1913–1989) költészetében az osztálytársadalmaktól függetlenített, általános és elvont humanisztikus eszmék a legfőbb értékek. Több nyelvet ismerő költő, sok nyelvből fordított is, otthonosan mozgott a legkülönbözőbb versformákban, *Kosztolányi Dezső* írta neki: „... úgy játszol nyelvünk zongoráján, mint kevesen.” 1945 utáni *Magyar etüdök* ciklusának darabjai gyermekversekként váltak közismertté erdélyi anyanyelvoktatásunkban is, főleg a *Ha a világ rigó lenne* (1973) c. kötetével, amely a költő egész gyerekköltészetét felöleli, tartalmazza a három kiadásban is megjelent *Bóbita* anyagát. Eredetileg ezek a versek a költői-kutató műhelymunka, illetve Kodály Zoltánnal közösen végzett, versritmust, zenei dallamot vizsgáló kísérletezés termékei. Újabban játékversnek nevezzük ezt a típust (Kenyeres Zoltán), amelynek formálásmódját érzéketlenül fejezi ki a *Magyar etüdök* nyitódarabja: „Három egész napon át / bújtam erdő vadonát, / gomba-mezőt, szikla-tetőt bejártam. / Három egész napon át / farragtam egy furulyát, / vadrózsából tündérsípöt csináltam.” Ez a tündérsíp szólt meg olyan darabokban, mint a *Csiribiri*, a *Száncsengő*, a *Bóbita*, az *Őszi éjjel izzik a galagonya*, a *Kezdődik az iskola*, a *Kocsi és vonat*, a *Pletykázó asszonyok*, a *Ballada a három falevélről*, a *Csiribiri* és más versekben. Szívesen ol-

vastuk tanítványaimmal a vízszintesen és függőlegesen is olvasható *Keresztöltés* c. költeményt. A játék azonban nem csupán gyermeki privilégium, a felnőtt ember életének is szerves része: felszabadít, gyermekké is tesz, azaz a megosztott és széttagolt világhoz képest felidéz egy harmonikusabb és egészségesebb állapotot. Ebben az értelemben a játékversek már nem kiegészítő elemei Weöres Sándor költészetének, hanem szerves alkotórészei (*Mohácsy-Vasy*, 1996. 338.). Versjátékok, de egyúttal aforisztikus bölcsességek is az *Egysoros versek*, amelyek leghíresebbje a *Tojáséj*, feltehetően a legtömörebb magyar nyelvű költemény.

Szabó Lőrinc (1900–1957) költő ez-egy versét is megtaníthattuk 1989 után: a *Tücsökzene* (1947–1957) és a *Mozart hallgatása közben* (1956) címűeket. Az elsőben „a zengő, boldog, nyári éjszaka” friss élményét rögzítette a kétségbeesett, megharcolt, a jövőjét kilátástalannak látó költő, aki önmaga sorsa fölé képes emelkedni, azonosulni tud az örök természet változatlan rendjével. A második költemény is számvetés és új életprogram is egyben, Mozart muzsikájában már a Mindenség zenéjét hallgatja a költő, s ennek varázsjátéka kelti életre benne az újra megtalált hit, remény, harmónia mámorát. Az 1989-ben megjelent ötödikes Magyar nyelv és irodalom tankönyvben az *Ima a gyermekekért* és a *Lócióriás lesz* c. versek is szerepelnek.

Az 1945 utáni korszakban kibontakozó költői pályák közül a népi írók és a kibontakozó társadalmi forradalom, de ennek tragikus torzulásai is inspirálói voltak *Nagy László* (1925–1978) verseinek. Két Nagy László vers került be tantervünkbe, tankönyveinkbe: *Ki viszi át a szerelmet?* (1957) ars poetica, amelynek sokértelmű képei az 1956 utáni megrendült lelkiállapotnak tükröi, de személyes és emberiség szintű életigenlés is. A Berzsenyi, Vörösmarty, Ady költeményeiben is szereplő sors, fohász, gond, bujdosó gondolatébresztő szavak szerepelnek a *Versben bujdosó* (1973) önmegszólító, a küldetés igényével vállalt művében.

A XX. század prózairói közül *Németh László* (1901–1975) nagy terjedelmű, sok műfajt felölelő életművéből a *Kocsik szeptemberben* (1937) c. regényrészletét ismertethettük meg nyolcadikos diákjainkkal, benne a Jó Péter falusi parasztgazda gyermekének a taníttatásáért való küzdelmét. *A két Bolyai* (1961) című drámáját tizenkettedikeseinknek tanítjuk. Nagyszabású s azóta sokszorosan méltatott pedagógiai kísérletét csak megemlítettük, bár ez a kísérlet az író enciklopédikus tudásán alapult, célja, hogy az — oktatás kényszeréből — egymástól elválasztott tantárgyakat tantárgycsoportokba integrálja. „A jó tanárnak eleve le kell mondania, hogy más jutalma legyen, mint a munkája, az önzetlen bőkezűség, amellyel magát osztogatja. Mert hisz ki is mérhetné le s nyugtázhathatná azt a tizedmilliméter vagy mikronnyit, amivel egy-egy tanári élet emeli meg a nemzeti műveltség szintjét” — vallotta.

Ottlik Géza (1912–1990) neve is 1989 után került irodalomoktatásunkba, amikor az *Iskola a határon* (1959) c. regénye háziolvasmány és érettségi tétel lett. A mű nevelődési regény, nevelődések és deformálások gazdag példatárával, egyének, zárt közösségek és kiscsoportok szociológiai, lélektani és pedagógiai szempontból is hatalmas esztétikai érvényű rajzával. Maga a cím értelmezhető szociográfiai tárgyiasással és jelképesen is. Hét kiskamasz, növendék a szülői házból kerül kollégiumba, a civil életből a katonai, a gyermekkorból a felnőtt világába, a védettségéből az egyéni helytállást megkövetelőbe, a szabadságból az alávetettségbe és kiszolgáltatottságba. A regény olvasásakor, megbeszélése-

kor azt próbáltuk rögzíteni, hogy a *sár és hó* motívumpár mintájára *a tiszta és hideg világban lehetséges a zűrzavar helyett a könyörtelen rend és a benne való létezés* (hasonlóan József Attila *Téli éjszaka* c. versének szemléletéhez). A regény világának legnagyobb felismerése: a kietlen világban is lehet — és kell is — élni, vannak olyan értékek az életben, amelyek így is megmutatkozhatnak a számkra, ha kellően állhatatosak, etikusak, s ha részeseivé válunk a kegyelem állapotának (Mohácsy-Vasy, 1996. 326.). A tanórán kiemeltük Medve egyik mondatát: „... a világhoz nem alkalmazkodni kell, hanem csinálni, nem újraprendezni azt, ami már megvan benne, hanem hozzáadni mindig.”

A XX. századi magyar próza- és drámairodalmunk szemléletmódjairól kialakult képet és a színjátszás hagyományait is megváltoztatták Örkény István (1912–1974) művei. A változások lényege: az áttételesebb, intellektuálisabb közlésmód térnyerése, egyszerre példázatszerű és dokumentum jellegű előadásmód és a világirodalomban már régebben hódító groteszk és abszurd szemléletmódok erőteljes érvényesítése, törekvés az összetett, ellentmondásos világ valóságos viszonyainak hiteles írói megjelenítésére. Tanítványaim szívesen olvasták Örkény egyperces novelláit, főleg, amikor eljátszottuk az *Arról, hogy mi a groteszk* című novellát, s magunk is rájöttünk, hogy a groteszk kibillent bennünket eddigi személetünkől, s ezzel többléteződést ad, ennek birtokában már nem tekinthetjük egysíkúnak a világot. A *Mi mindent kell tudni*, a *Ballada a költészet hatalmáról*, az *In memoriam dr. K. H. G.* egyperceseseinek megbeszélése után rögzítettük, hogy az új műfaj (a műfaj és a név is Örkénytől származik) az írói közlést jelzéssé sűrítette, csak a legszükségesebbre szorítkozik, a szöveg egyetlen perc alatt elolvasható, néhány sortól 2-3 oldalig terjedő hosszúságú. Ez az egy perc és a novella fogalmainak összeszikkasztása eleve parabolisztikus, ironikus, groteszk jelleget ígér (Madocsy-Vasy, 1996. 310-314.). A groteszk közeli rokona az abszurd, többnyire kölcsönösen áthatják egymást. Mindkettő alapja *Tóték* (1966) című kisregényének és drámai változatának. A világirodalomból már ismert Dürrenmatt, Ionesco stb. műveivel vetettük egybe, s történelmi keretbe ágyaztuk: a második világháborús szerepünket, kiszolgáltatottságunkat és mégis meglévő felelősségünket is megemlítve, azt próbáltuk kihámozni, hogy Örkény a magyarság sorsát, léthelyzetét, magatartását, a szolgálalkúság és a lázadás groteszk, abszurd képét a szélsőséges, össze nem illő elemekkel rajzolta meg (Madocsy-Vasy, 1996. 134.).

S végre magyar irodalmuk történetébe egy *Nobel-díjas regényt* is besorolhattunk. *Kertész Imre Sorstalanság* (1973–1975) című regényét. Ha az, ami a koncentrációs táborokban történt — Pilinszky János szavaival —, valóban „a huszadik század botránya”, ha „mindaz, ami itt történt, botrány, amennyiben megtörténhetett, és kivétel nélkül szent, amennyiben megtörtént,” akkor erről a szent botrányról írott legjelentősebb magyar epikai alkotást emberi és nemzeti önismeretünk belső parancsa szerint is tanítanunk kell az utánunk jövő nemzedékeknek (Arató László, 2004.). Jómagam már nem olvashattam fel, nem ajánlhattam tanítványaimnak ezt a regényt, de Örkény felőli megközelítést javaslom utódaimnak, az ún. lágerirodalom kontextusában, Semprun és Wiesel, Szolzsenyicin, Lengyel József és Varlam Salamov műveivel párosítva. Volt tanítványaim figyelmébe ajánlom a <http://magyartanarok.fw.hu> honlap Webhelyek elnevezésű rovatát.